
**Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın Ehl-i Beyt'e Yazdığı Arapça
Tavsiyenamenin Dil Açısından Tahlili**

*Linguistic Analysis of the Arabic Letter of Recommendation Written by the
Akkoyunlu Ruler Uzun Hasan to the Ehli Beyt*

Ahmet Mahmut GÖZÜN

Öğretim Görevlisi Dr., Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve
Belagati Ana Bilim Dalı

Bayburt / Türkiye

*Postdoc Lecturer, University of Bayburt, Faculty of Theology, Department of Arabic
Language and it's Rhetoric*

Bayburt / Turkey

agozun@bayburt.edu.tr

ORCID ID: 0009-0003-4382-2258

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 9 Mayıs / 9 May 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 11 Haziran / 11 June 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Ahmet Mahmut Gözün, "Akkoyunlu Hükümdarı Uzun
Hasan'ın Ehl-i Beyt'e Yazdığı Arapça Tavsiyenamenin Dil Açısından Tahlili"
Baberti Dergisi, 17 (Haziran / 2023): 1-23.

Öz

Tavsiyenameler, hem yazıldığı tarihe ışık tutması bakımından hem de o tarihte kullanılan dilin özelliklerini tespit etme açısından son derece önem arz etmektedir. Bu çalışma, Akkoyunlu sultanı Uzun Hasan'ın yazdığı Arapça tavsiyenamesinde kullandığı dilin ne kadar edebî olduğunu göstermek açısından son derece önemlidir. Ayrıca Uzun Hasan'ın Arapça edebî sanatları şairane bir üslupla kullanması, onun Arapçayı ileri seviyede bildiğini kanıtlar niteliktedir. Çalışmada tavsiyemenenin orijinal sureti verildiği gibi, okuyuculara kolaylık sağlaması amacıyla hem tercüme edilmiş hem de Arapçasının edisyon kritiği yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Akkoyunlu, Uzun Hasan, Arapça, Tavsiyename, Ehl-i Beyt.

Abstract

Letter of recommendations are essential for shedding light on the date they were written and determining the language features used then. This study is critical in showing how literary Arabic is used in the letter of recommendation of the Akkoyunlu Sultan Uzun Hasan. In addition, Uzun Hasan's poetic use of Arabic literary art proves he knows Arabic at an advanced level. In the study, the original copy of the letter of recommendation was given, and for the convenience of the readers, it was translated into the Turkish language, and also the Arabic edition was criticized.

Keywords: Akkoyunlu, Uzun Hasan, Arabic, Letter of Recommendation, Ahl al-Bayt.

Giriş

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan (ö. 882/1478), Türk tarihinde önemli padişahlardandır. Uzun Hasan henüz on bir yaşında iken, babası onu doğum yeri olan Diyarbakır'a vali olarak atamıştır.¹ Kendisini Emir Timur Han'ın yegâne mirasçısı olarak gören Uzun Hasan, dedelerinin kurmuş olduğu Akkoyunlular Devletini imparatorluk² yapma yolunda olağanüstü çaba göstermiştir.³ İlim ehlini baş tacı etmiş,⁴ Kur'an-ı Kerim'i Türkçeye çevirtmiş,⁵ devletinin dört bir tarafında medreseler ve zaviyeler açmış,⁶ Ehl-i

¹ Faruk Sümer, "Uzun Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/261-264.

² John E. Woods, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, çev. Sibel Özbudun (İstanbul: Milliyet Yayınları, ts.), 163.

³ Vural Genç, "Timur'u Geçmek: Akkoyunluların Osmanlılara Karşı Üstünlük İddiaları", (2019), 3.

⁴ Necefli Tefvik Hümbetoğlu, *Azerbaycan Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletleri* (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü, 2012), 218.

⁵ Mirza Resul İsmailzade, "Uzun Hasan Devrinde Toplanmış Kur'an-ı Kerimin Türk Dillerine Tercümesi" (1. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu, İzmir: O.R.B. Organizasyon, 2004), 4.

⁶ Seyfettin Erşahin, "Devlet Dergâh İlişkileri: Hacı Bayram Veli Dergâhı- Akkoyunlu Devleti İlişkileri Örneği" (2. Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu, Ankara: Kalem Neşriyat, 2017), 9-10.

Beyt'e saygı ve tazimde bulunmuş, çıkardığı "Hasan Padişah Kanunları" adı ile anılan kanunları Osmanlı devletinin yasalarına dahi etki etmiş ve daha nice faziletlere sahip olmuş cihangir bir padişaktır.⁷

Ülkemiz eğitim sisteminde okutulan tarih kitaplarında, genelde Fatih Sultan Mehmet Han'la yapmış olduğu Otlukbeli Savaşıyla anıldığı için hakkında bazı olumsuz kanaatler mevcuttur.⁸ Ancak Fatih Sultan Mehmet Han (ö. 886/1481) alicenap davranıp kardeş kavgasını sonlandırmak için kızını Sultan Uzun Hasan'ın oğluna vermiştir.⁹ Fatih Sultan Mehmet'in, Uzun Hasan ile her ne kadar kavga etseler de aslında soydaş oldukları gerçeğini dikkate alarak ve akrabalık bağlarını gözeterak bizzat kendi kızını hasmının oğluna verip onunla hısımlık olması ziyadesiyle takdire şayan bir davranıştır.¹⁰

Haddi zatında istenilmeyen bir durum olsa da taht kavgaları, eskiden beri var olan bir hakikattir. Nitekim Osmanlı Devleti de padişah olma ihtimali olan şehzadelerin öldürülmesi gibi nice büyük taht kavgalarına tanıklık etmiştir.¹¹ Yine aynı şekilde Hz. Ali ile Hz. Muâviye'nin¹² Emir Timur (ö. 807/1405) ile Sultan Yıldırım Bayezid'in, (ö. 805/1403)¹³ Yavuz Sultan Selim (ö. 926/1520) ile Şah İsmail'in (ö. 930/1524) savaşları Türk tarihine aşına olan herkes tarafından bilinmektedir.¹⁴

Tarih boyunca bütün müslümanları üzen, çok acı ve vahim sonuçlar doğuran bu savaşlar, düşünenler için ibret vesikası olma özelliğini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Ancak bu savaşların yeryüzündeki bütün Türklerin ve müslümanların kardeş olduğu gerçeğini değiştirmemesi gerekir. Dolayısıyla bu muharebeler, her ne kadar hakkında lehte ve aleyhte konuşmalar olsa da kardeş kavgası olmaktan ileri geçmeyecektir. Bu bağlamda tarafgirlik ve taassup, çoğu zaman tarihi şahsiyetlerin doğru bir şekilde değerlendirilmesine gölge düşürmektedir. Zira nefis sahibi olan insanoğlundan melek olmasını beklemek, karar veren kişiyi yanılıya düşürdüğü gibi bu durumun ne kadar isabetsiz bir davranış olduğu izahtan varestedir. Kısacası; tarihte yaşamış olan şahsiyetler ne övüldükleri kadar iyi

⁷ Ahmet Özcan, "Uzun Hasan Kanunları ve Osmanlı Dönemine Yansımaları", (ts.), 1.

⁸ Murat Kaan Yıldız, *İtalyan Seyyahlarına Göre Akkoyunlu- Osmanlı İlişkileri ve Türkmenler* (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2019), 94.

⁹ Haydar Koç, *Fatih Dönemi Osmanlı Akkoyunlu İlişkileri* (Gazi Üniversitesi, 2007), 125.

¹⁰ Ebûbeker-i Tihriânî, *Kitâb-ı Diyârbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), 16.

¹¹ Mehmet Akman, *Osmanlı Hukukunda Kardeş Katli Meselesi* (Marmara Üniversitesi, 1995), 34.

¹² Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî el-Câhiz, *el-Bursân ve'l-urcân ve'l-umyân ve'l-hûlân* (Beyrut: Dâru'l-cîyl, 1410/1989), 540; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *Uyunu'l-ahbar* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418), 1:247.

¹³ Murat Yılmaz, *Bizans Kaynaklarına Göre Ankara Savaşı* (Dokuz Eylül Üniversitesi, 2016), 69.

¹⁴ Asiye Şenol, *Osmanlı- Safevi İlişkileri ve Çaldıran Savaşı* (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ts.), 43.

ne de yerildikleri kadar kötüdür. Daha açık ifade etmek gerekirse; onları gerçekte oldukları gibi tanımak, haklarında doğru yargıda bulunmak için adalet ve insaf terazisini hiçbir zaman elden bırakmamak gerekir.

Bu çalışmada Uzun Hasan'ın Hz. Peygamber'in soyu olan seyit ve şeriflere ne kadar hürmet ettiğini gösteren, önemli tarihi belge olan ve içeriği itibarı ile genelge niteliği taşıyan Arapça tavsiyenamesi ele alınmıştır. Uzun Hasan bu genelgesini Türkçe değil Arapça olarak yayınlamıştır. Tavsiyenamesini Türkçe değil de Arapça kaleme almasının nedeni şu şekilde açıklanabilir: Topraklarına hâkim olduğu Azerbaycan, İran, Irak ve Anadolu gibi geniş bir coğrafyaya yayılan devletin vatandaşları Türkçe, Arapça ve Farsça konuşmaktadır. O dönemde yaşamış olan padişahların bu üç dili gayet iyi bildiği tarihi kayıtlarda yer almaktadır. Nitekim Uzun Hasan'ın İranlı vezirlerinin yanı sıra resmi tarihçisi olan Ebû Bekr-i Tihârânî'nin de *Kitâb-ı Diyarbekriyye* adlı eserini Farsça telif etmesi oldukça manidardır.¹⁵ Kısacası bu diller, İslâm coğrafyasının en önemli dilleri olma özelliğini, tarihte olduğu gibi günümüzde de sürdürmeye devam etmektedir. Dolayısıyla Uzun Hasan'ın çok uluslu devletinde vatandaşı olan her millete kendi dili ile hitap etme noktasından hareketle tavsiyenamesini Arapça yazması gayet doğaldır. Çalışmaya konu olan tavsiyename Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nın AE.SMMD.II. arşiv numaralı, H-12-02-875 tarihli ve 1-45 yer bilgisine ait klasöründe: "Sadattan Şemseddin Mehmed bin Ali, Şehabeddin Ahmed bin Sabit ve Bedreddin Hasan bin Ahmed Medeni'ye, Akkoyunlu Sultanı Hasan Bey tarafından verilen tavsiyenamesinin sureti" ismiyle yer almaktadır. Tavsiyename, devletin resmi fermanlarının yazıldığı divanî yazıyla kaleme alınmış ve suretleri çalışmanın sonuna eklenmiştir.¹⁶

1. Uzun Hasan ve Ehl-i Beyt

Ehl-i Beyt kavramı, أَهْلُ الْبَيْتِ şeklinde Arapça bir terkip olup aslı itibarı ile "ev halkı, aile fertleri" anlamına gelmektedir.¹⁷ Anlamı açısından düşünüldüğünde doğal olarak herkes için kullanılabilse de İslâm

¹⁵ Emir Kırkıl, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, "Çağın Meşruiyet Kavramları Işığında Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan", (2013), 5.

¹⁶ Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan, "Sadattan Şemseddin Mehmed bin Ali, Şehabeddin Ahmed bin Sabit ve Bedreddin Hasan bin Ahmed Medeni'ye, Akkoyunlu Sultanı Hasan Bey tarafından verilen tavsiyenamesinin sureti", 12 Şubat 875 (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, AE.SMMD.II., 1-45).

¹⁷ Ahmed Muhtar Abdulhamid Ömer, *Mucemu'l-luğati'l-Arabiyyeti'l-muasira* (Beirut: Alemlü'l-Kütüb, 1429/2008), 1:135.

literatüründe özellikle Hz. Peygamber'in aile fertleri, çocukları ve torunları anlamını taşımaktadır.¹⁸

İslâm dininin ana kaynağı olan Kur'an-ı Kerîm'de Ehl-i Beyt kavramı üç yerde kullanılmıştır. Bu âyetlerden bir tanesi Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyt'i¹⁹ diğeri Hz. İbrahim'in²⁰ ve sonuncusu ise ehl şeklinde Hz. Musa'nın Ehl-i Beyt'i hakkındadır.²¹ Samimi bir müslümanın Hz. Peygamber'in ailesi, çocukları ve torunlarını canından çok sevmesi gerektiğini anlatmak sözü uzatmaktan öteye geçmeyecektir. Zira her müslüman namazında kendi ailesinden önce Ehl-i Beyt'e dua etmektedir. Kısacası genellikle müslümanlar, tarihin her döneminde Ehl-i Beyt'e farklı muhabbet beşlemiştir. Ancak siyasi kavgalar yüzünden yer yer Ehl-i Beyt zulüm görmüştür.²² Yezîd ve onun ordusu siyasi menfaatleri uğruna Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'i şehit etseler de müslümanların hepsi bu olayı nefretle kınamış ve her hatırladıklarında gözyaşı dökmüştür.²³ Başta Şiîler olmak üzere bazı İslâmî gruplar bu acı hadiseyi kötüye kullanarak siyasi emellerine alet etmiştir. Yine aynı şekilde Şiî bir fırka olan Fâtûmîler, müslümanlar nezdinde itibar görmek için Ehl-i Beyt'i istismar ederek onları devletlerinin meşruiyet anahtarı olarak görmüştür.²⁴

Abbâsîler, taraftarlarına Emevîleri Ehl-i Beyt düşmanı olarak tanıtıp kendilerini onların hamisi göstererek devrim yapmıştır. Hatta Abbâsîler, devrim yapmadan önce, müslümanlara zafere ulaştıkları takdirde Ehl-i Beyt'ten olan bir lider seçeceklerine dair söz vermiş ve bu sayede onlardan biat toplamıştır. Hz. Abbas'ın torunları olmaları hasebiyle Hz. Peygamber'in amcazadeleri olmalarına rağmen Ehl-i Beyt'i yönetimden uzaklaştırarak tasfiye etmiştir. Ne acıdır ki Abbâsîler de Ehl-i Beyt'in itibarı sayesinde zafer kazanmalarına rağmen onları siyasi olarak hep baskı altında tutarak tasfiye etmiştir.²⁵

¹⁸ Mustafa Öz, "Ehl-i Beyt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 498-501.

¹⁹ Ahzab 33/33.

²⁰ Hûd 11/73.

²¹ Kasas 28/12.

²² Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî İbnu Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, ts.), 1:527.

²³ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kasım b. Muhammed b. Beşşâr el-Enbârî, *ez-Zâhir fi meânî kelimâti'n-nâs*, thk. Hâtim Salih ed-Dâmin (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992), 2:216.

²⁴ Abbâs Mahmud Akkâd, *Fâtumatü'z-Zehrâ' ve'l-Fâtımiyyûn* (Kahire: Nahdat Mısır li't-tibâati ve'neşri ve't-tevzî', 1427/2006), 68.

²⁵ Ahmed b. Abdilvehhab b. Muhammed el-Kureşî Şihâbuddîn en-Nuveyrî, *Nihâyetu'l-ereb fi funûni'l-edeb* (Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, ts.), 69:22; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkı ez-

Yukarıda zikredilen vahim olayların faillerinin aksine müslüman Türk hükümdarları Ehl-i Beyt'e ziyadesiyle hürmet etmiştir. Çalışmamızın konusu olan Uzun Hasan'ın Ehl-i Beyt'e özel imtiyazlar tanıyan Arapça tavsiyenamesi bu gerçeğe tanıklık etmektedir. Nitekim Uzun Hasan ve Fatih sultan Mehmet'in arasında geçen Otlukbeli savaşı örneğinde olduğu gibi Türk sultanlar, kendi içlerinde yer yer çatışmalar da bu kavgalara Ehl-i Beyt'i hiçbir zaman alet etmemiş aksine seyit ve şerifleri siyasi taht kavgalarından uzak tutmuş, resmi görevler vermiş ve onlara özel imtiyazlar tanımıştır. Yine aynı şekilde Osmanlılar döneminde seyit ve şeriflerin durumuyla ilgilenen müessese anlamına gelen "Nikâbetü'l-Eşrâf" adlı kurumun tesis edilmesi onların, Ehl-i Beyt'e besledikleri sevginin en bariz örneklerinden biridir.²⁶

Müslüman âlimler, birçok konuda olduğu gibi Ehl-i Beyt'in kimler olduğu hususunda da ihtilaf etmiştir. Bazısı Ehl-i Beyt'in sadece Hz. Ali ve onun soyu olduğunu kabul ederken diğer bir kısmı ise Ehl-i Beyt'e Hz. Peygamber'in hanımlarını da dâhil etmektedir. Kanaatimizce bu ihtilafı konu hakkındaki görüşler uzlaştırılabilecek niteliğe sahiptir. Nitekim Hz. Peygamber kendi ailesinden olmamasına rağmen Fârisî asıllı Hz. Selman hakkında "Selman bizim Ehl-i Beyt'imizdendir" buyurduğu gibi yine aynı şekilde "Her takva sahibi mümin benim Ehl-i Beyt'imdendir" demiştir. Hz. Peygamber bu davranışıyla Allah katında takva sahibi olmak dışında, müminler arasında vuku bulma ihtimali olan üstünlük iddiası kapısını kapatmıştır. Ancak bu durum Hz. Peygamber'in soyuna özel hürmet gerektiği gerçeğini değiştirmemelidir. Allah Teâlâ'ya gönülden bağlı olan bir müslümanın Ehl-i Beyt'i asla dünyevi çıkarlarına alet etmemesi gerekir. Daha sonraki bölümde tavsiyenameye geçen Ehl-i Beyt hakkındaki âyet ve hadisin yanı sıra bu konudaki farklı âyet ve hadislerin tahlili yapılacaktır.

2. Tavsiyenameye Geçen Âyet ve Hadisler

Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerîm'de Ehl-i Beyt hakkında şöyle buyurmaktadır:

﴿إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا﴾

"Ey peygamber ailesi! Allah sizi ancak günah kirlerinden arındırmak ve sizi tertemiz yapmak istiyor."²⁷

Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaud - Komisyon (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405), 10:571.

²⁶ Tufan Buzpınar, "Nakîbuleşrâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 322-324.

²⁷ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Ahzâb 33/33.

Yukarıda geçen âyet-i kerîme hakkında müfessirler farklı görüşlere sahiptir. Bazıları âyette geçen Ehl-i Beyt lafzını Hz. Peygamber'in hanımları olarak yorumlamaktadır.²⁸ Diğer bir kısmı bu âyeti Hz. Ali, Hz. Fatıma ve onların evlatları olarak değerlendirmiştir.²⁹ İmam Şâfiî (ö. 204/820) ise âyeti kerîmede geçen Ehl-i Beyt lafzının Hz. Ali, Hz. Fâtıma ve onların evlatlarının yanı sıra Hz. Peygamber'in eşlerini de kapsadığını söylemektedir.³⁰ Bu konu hakkındaki görüşler karşılaştırmalı olarak incelendiğinde İmam Şâfiî'nin gayet isabetli olduğu gözlemlenmektedir. Özetle ifade etmek gerekirse bir kimsenin aile efradı denildiği zaman sadece çocukları ve damadı akla gelmez. Bilakis bunlarla birlikte eşi veya Hz. Peygamber için eşlerinin de kastedilmesi daha mantıklıdır. Nitekim âyet-i kerîmenin bağlamı da eşlerinin de Ehl-i Beyt'e dâhil olduğunu gösterir mahiyettedir.

Kanaatimizce Sünnî veya Şîî olsun bazı âlimler bu konuda taassup içeren ifadeler kullanmıştır. Sünnilerden bazıları Ehl-i Beyt'in sadece Hz. Peygamber'in hanımları olduğunu söylerken Şîîler ise yalnız Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın soyunun Ehl-i Beyt olduğu kanısını taşımaktadır. Bu durum her iki tarafın da mezhepsel kaygılar yüzünden bu minvalde fikirler ürettiğini göstermektedir. Günümüzde Hz. Peygamber'in soyu Hz. Ali ve Hz. Fatıma üzerinden devam ettiği için doğal olarak onların torunları Ehl-i Beyt kavramını oluşturmaktadır. Daha açık bir ifade ile söylenecek olursa farzımuhal Hz. Peygamber'in hanımlarından çocukları olsa ve soyunu sürdürseydiler hiç şüphesiz onlar da Ehl-i Beyt kavramı içerisinde değerlendirilmeleri gerekirdi. Nitekim namazlarda Hz. Peygamber'in dedesi olan Hz. İbrahim ve Ehl-i Beyt'ine de dua edilmesi bu gerçeği gözler önüne sermektedir.³¹

²⁸ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî Mukatil, *Tefsîru Mukatil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrut: Dâru İhyai't-turâsi'l-arabî, 1423/2002), 3:488.

²⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe et-Teymî, *Tefsîru Yahya b. Sellâm*, thk. Hind Şelebî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2204), 2:717.

³⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferrân (Arabistan: Dâru't-Tedmuriyye, 1427/2006), 3:1193.

³¹ et-Teymî, *Tefsîru Yahya b. Sellâm*, 2:717; Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî İbnu Ebî Şeybe, *el-Musannef li'bni Ebî Şeybe*, thk. Sad b. Nâsır b. Abdilaziz Ebû Habîb eş-Şesrî (Arabistan: Dâru kunûzi İşbilya li'n-neşri ve't-tevzi, 1436/2015), 18:68; eş-Şeybani Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel İbnu Hanbel, *Musnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (Beyrut: Muessesetu'r-Risale, ts.), 28:195; b. el-Haccac el-Kuşeyri Ebu'l-Hasen Muslim Muslim, *Sahihu Muslim* (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 7:130; Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Çâlib et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân (Tefsîru't-Taberî)*, thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Turkî (Kahire: Dâru Hicr li't-Tibaati ve'n-Neşri ve'l-İlân, 1422), 20:263; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ' el-Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân (Tefsîru'l-Beğavî)*, thk. Abdurrezzak el-Mehdî (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 1420/1999), 3:637; Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-

Hz. Peygamber hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur:

"إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ التَّقْلِينَ أَحَدُهُمَا أَكْبَرُ مِنَ الْآخِرِ كِتَابُ اللَّهِ حَيْلٌ مَمْدُودٌ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ وَعَتْرَتِي أَهْلُ بَيْتِي وَإِنَّهُمَا لَنْ يَفْتَرِقَا حَتَّى يَرِدَا عَلَيَّ الْحَوْضَ"

"Hiç şüphesiz size biri diğerinden daha büyük olan iki şey bırakıyorum: Biri gökyüzünden yere uzanan Allah Teâlâ'nın ipi olan Kur'an-ı Kerîm, diğeri ise Ehl-i Beyt'imdir. Bu ikisi Kıyamet günü, Havz-ı Kevser'de yanıma gelinceye dek asla birbirinden ayrılmayacaktır."³²

Yukarıda geçen hadis-i şerife lafız ve anlam bakımından benzeyen hadisler de vardır. Makalenin konusu dağılmaması için birkaç hadis-i şerifle yetinilecektir.

Hz. Peygamber başka bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmaktadır:

"قَالَ عَلِيٌّ: وَالَّذِي فَلَقَ الْحَبَةَ وَبَرَأَ النَّسْمَةَ إِنَّهُ لَعَهْدُ النَّبِيِّ الْأَمِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَيَّ: أَنْ لَا يُحِبَّنِي إِلَّا مُؤْمِنٌ وَلَا يُبْغِضَنِي إِلَّا مُنَافِقٌ"

"Hz. Ali şöyle demiştir: Tohumları yarıp bitiren ve ruhlara can veren Allah Teâlâ'ya ant olsun ki ümmî peygamber (sav) bana şöyle söylemişti: Seni ancak müminler sever ve sana ancak münafıklar buğz eder."³³

Hz. Peygamber başka bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmaktadır:

"عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَعَهُ حَسَنٌ وَحُسَيْنٌ هَذَا عَلَى عَاتِقِهِ، وَهَذَا عَلَى عَاتِقِهِ، وَهُوَ يَلْتَمُ هَذَا مَرَّةً، وَهَذَا مَرَّةً، حَتَّى انْتَهَى إِلَيْنَا، فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّكَ تَحِبُّهُمَا، فَقَالَ: "مَنْ أَحْبَبَهُمَا فَقَدْ أَحْبَبَنِي، وَمَنْ أَبْغَضَهُمَا فَقَدْ أَبْغَضَنِي"

"Hz. Ebû Hüreyre'nin anlattığına göre Hz. Peygamber bir gün Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i omuzlarına alarak sahâbenin yanına geldi. Bir defasında birini diğer defasında ötekini öpüyordu. Tam yanımıza varınca bir adam ona şöyle dedi: Ey Allah'ın elçisi herhalde onları çok seviyorsun? Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle dedi: Hiç şüphesiz onları seven beni sever ve onlara buğz eden bana buğz eder."³⁴

Hz. Peygamber başka bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmaktadır:

Bağdâdî İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî ilmi't-tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422/2001), 3:463.

³² İbnu Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 16:440; İbnu Hanbel, *Musnedu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, 17:170; b. el-Ezherî Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Herevî, *Tehzîbu'l-Luğa* (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsî'l-Arabî, 2001), 5:52; Muhammed b. Mukrem b. Ali Ebu'l-Fadl Cemaluddin İbnu Manzur, *Lisanu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 11:137; ez-Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, 9:365.

³³ Muslim, *Sahihu Muslim*, 1:60; b. Ferah el-Ensârî el-Hazrecî Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebibekr el-Kurtubî, *el-Camiu li Ahkami'l-Kuran* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, ts.), 7:44.

³⁴ İbnu Hanbel, *Musnedu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, 15:420; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî İbnu Hanbel, *Fedâilu's-Sahabe*, thk. Vasiyyullâh Muhammed Abbâs (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983), 2:777.

" الْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ سَيِّدَا شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ "

"Hasan ve Hüseyin cennetteki gençlerin efendileridir."³⁵

Uzun Hasan ise tavsiyenamesinde şu âyet-i kerîme ve hadis-i şeriflere yer vermektedir:

﴿قُلْ لَّا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ﴾

"Ey Peygamber! De ki ben sizden Ehl-i Beyt'imi sevmeniz dışında herhangi bir ücret talep etmiyorum"³⁶

Uzun Hasan tavsiyenamesinde, Ehl-i Beyt'le alakalı olan ve yukarıda bahsi geçen diğer âyeti değil de bu âyet-i kerîmeyi seçmiştir. Onu bu davranışa iten nedeni kesin bir dille söylemek ve keskin iddiada bulunmak niyet okuma kabilinden olacağı için pek doğru olmaz. Ancak tavsiyename dikkatli bir şekilde okunduğunda Uzun Hasan'ın, âyetler arasında irtibat kurarak belagat ilminde iktibas ve seci olarak bilinen edebi sanatları ustaca kullandığı görülecektir. Dolayısıyla bu âyet-i kerîmeyi kullanması şiirsel bir dille yazdığı tavsiyenamesinin edebi sanatlar açısından zengin bir içeriğe sahip olması düşüncesinden kaynaklanıyor olabilir.

Uzun Hasan'ın tavsiyenamesinde zikretmiş olduğu âyet-i kerîme, sadece Ehl-i Beyt'ten bahseden diğer âyetten daha kapsamlı bir anlam içeriğine sahiptir. Nitekim bu âyet-i kerîmeyi bazı âlimler farklı bir şekilde yorumlamıştır. Bahsi geçen âlimler âyet-i kerîmeyi şu şekilde izah etmiştir: "Ey Peygamber! De ki ben sizden akrabalık bağlarını gözetmeniz dışında herhangi bir ücret talep etmiyorum"³⁷ Aslında âyet-i kerîmenin anlamı her iki şekilde yapılan yoruma da müsaittir. Âyet-i kerîmeyi bağlamından koparmadan anlamak gerekir. Diğer bir ifade ile âyet-i kerîmede Ehl-i Beyt lafzı sarahaten geçmemektedir. İlk bakışta bu iki farklı görüş çelişki içeriyor gibi gözüke de netice itibari ile ifade ettikleri anlam aslında aynıdır. Çünkü "akrabalık bağlarını gözetin" denildiğinde hiç şüphesiz bu cümlenin muhtevasına ilk olarak Ehl-i Beyt girecektir. Nitekim onlar Hz. Peygamber'in en yakın akrabalarıdır. Kısacası uzlaştırılması mümkün olan bu iki görüşü çatıştırmak Kur'an'ın ruhuna aykırı gözükmektedir.

Yukarıda bahsi geçen konu hakkında aykırı görüşe sahip olan kimseler de karşımıza çıkmaktadır. Onlar, bu âyet-i kerîmenin uzaktan veya yakından

³⁵ İbnu Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 18:92; İbnu Hanbel, *Musnedu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, 17:31; İbnu Hanbel, *Fedâilu's-Sahabe*, 2:774; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. (Mısır: Şeriketu mektebeti ve matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975), 5/5:656.

³⁶ eş-Şûrâ 42/23.

³⁷ eş-Şûrâ 42/23.

Ehl-i Beyt'le alakası olmadığını iddia etmektedir. Tutarsız iddialarını ispat sadedinde şöyle demektedirler: Bu âyet Mekke'de inmiş olduğu için o dönemde daha henüz doğmamış olan Hz. Hasan'ı, Hz. Hüseyin'i ve onların torunlarını içermesi ihtimal dâhilinde bile değildir. Kanaatimizce bu görüş delil olma niteliğinden tamamen yoksundur. Zira Kur'an-ı Kerim'in zamanlar ötesine hitap eden bir kitap niteliği taşıması ve cihanşümul olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda Mekke'de veya Medine'de inen âyetlerin anlam bakımından yeryüzündeki bütün müslümanları ilgilendirdiği anlaşılacaktır. Haddizatında âyet-i kerîmenin Mekke'de inmesi, Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın o yıllarda hayatta olduğu gerçeğini asla değiştirmeyecektir. Diğer bir ifade ile âyet bütün müslümanları içerse de "akrabalar" kavramının ilk muhatapları Hz. Ali ve eşi Hz. Fatıma olacaktır. Kısacası önce zikredilen iki görüş, İmam Şafi'î'nin de dediği gibi ilk bakışta farklı gözükse de gayet mantıklı ve uzlaştırılabilir niteliğe sahiptir. Sonuncu görüşün ise, âyetin anlam yelpazesini daralttığından ve ifade ettiği genel bir yargıyı sebepsiz yere özelleştirme çabası güttüğünden dolayı doğruluktan uzak olduğu anlaşılmaktadır.

Uzun Hasan'ın tavsiyenamesinde Kur'an-ı Kerim'den iktibas³⁸ ederek dolaylı olarak zikretmiş olduğu âyet-i kerîmeler şunlardır:

﴿أَلَمْ نَرِ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ﴾

"Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti."³⁹

Uzun Hasan yukarıdaki âyet-i kerîmeyi Ehl-i Beyt'e olan muhabbetini anlatırken kullanmakta ve böylece tavsiyenamesinde edebi bir sanat olan iktibas sanatını icra etmektedir. Bağlamından da anlaşılacağı üzere âyet-i kerîme güzel sözün Allah Teâlâ katında ne kadar makbul ve kullar nezdinde ne denli etkili bir sonuç doğurduğunu teşbih yoluyla tasvir etmektedir. Uzun Hasan ise âyet-i kerîmenin bir kısmını iktibas ederek Ehl-i Beyt'e beslediği muhabbetinin ne kadar fazla olduğunu ifade etmek için bu durumu, dalları gökyüzünde kökü ise yeryüzünde sapaşlam olan ve hiçbir zaman solma ihtimali olmayan koca bir ağaca benzetmektedir. Netice itibarı ile Uzun

³⁸ Ahmed b. Ali b. Abdilkâfi Ebû Hâmid Behâuddîn es-Subkî es-Subkî, *Arûsu'-efrâh fi şerhi telhîsi'l-miftâh*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye li'tibaati ve'n-neşr, 1423/2003), 2:332; İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh İsâuddîn el-Hanefî el-Hanefî, *el-Etvel şerhu telhîsi miftâhi'l-ulum*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1440/2018), 2:517; Muhammed b. Arefe ed-Dusûkî ed-Dusûkî, *Hâşiyetu'd-Dusûkî alâ muhtasari'l-meânî li Sadeddîn et-teftâzânî*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1440/2018), 47; Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ el-Hâşimî el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî*, thk. Yûsuf es-Sumeylî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1421/2000), 336.

³⁹ İbrâhîm 14/24.

Hasan'ın, tavsiyenamesinde Ehl-i Beyt'e olan sonsuz sevgisini somut, sıradan bir ağaçla değil de soyut, hiç solmayan, manevi özelliğe sahip olan devasa bir ağaç metaforu kullanarak dile getirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Nitekim yeryüzünde bulunan normal ağaçların solmama gibi bir özelliğini düşünmek mümkün değildir.

Uzun Hasan'ın tavsiyenamesinde Kur'an-ı Kerim'den iktibas ederek dolaylı olarak zikretmiş olduğu âyet-i kerîmelerden bir diğeri de şudur:

﴿لَتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتَعَزُّوهُ وَتُقِرُّوهُ وَتَسْحَبُوهُ بَكَرَّةٍ وَأَصِيلًا﴾

*"Kuşkusuz seni şahit, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik ki, (ey insanlar) Allah'a ve peygamberine iman edersiniz, O'nu destekleyip büyüklüğü karşısında eğilesiniz ve akşam sabah O'nu tenzih ederek anasınız."*⁴⁰

Uzun Hasan tavsiyenamesinde bu âyet-i kerîmeden iktibas yapmıştır. Ancak yukarıdaki âyetin bağlamı göz önünde bulundurularak daha iyi anlaşılması için bir önceki âyet-i kerîmenin meali de verilmiştir. Uzun Hasan tavsiyenamesinde lafızlarını âyetten seçerek hem iktibas sanatını⁴¹ icra etmiş hem de Ehl-i Beyt'e hürmetin aslında Allah resulüne hürmet olduğuna işaret etmiştir. Nitekim âyet-i kerîmede aslında müminlere Allah resulüne hürmet etmeleri emredilmektedir.

Uzun Hasan'ın tavsiyenamesinde Kur'an-ı Kerim'den iktibas ederek dolaylı olarak zikretmiş olduğu âyet-i kerîmelerden bir diğeri de şudur:

﴿قُلْ إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ وَأَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۗ أَلَا ذَٰلِكَ هُوَ الْحُسْرَانُ الْمُبِينُ﴾

*"Deki asıl kaybedenler, kıyamet gününde hem kendilerini hem de ailelerini kaybedecek olanlardır. Bilesiniz ki kesin hüsrân işte budur!"*⁴²

Uzun Hasan'ın tavsiyenamesinde bu âyet-i kerîmeyi seçmesi oldukça manidardır. Sanki Hz. Peygamber'in ailesi olan Ehl-i Beyt'e saygılı davranmayanların kıyamet gününde kendi ailelerini kaybedeceklerine dikkat çekilmektedir. Diğer bir ifade ile Hz. Peygamber'in ailesine hürmet, kıyamette hürmet görmeyi beraberinde getirecektir. Bu cümlenin ifade ettiği anlamın aksi de doğrudur. Ancak Uzun Hasan'ın yukarıda zikredilen inceliği düşünerek mi iktibasını bu şekilde yaptığını söylemek niyet okuma kabilinden olacağı için mümkün gözükmemektedir. Fakat âyetin seçiminin her hâlükârda oldukça isabetli ve yerinde olduğunu söylemek izahtan varestedir.

⁴⁰ el-Fetih 48/9-10.

⁴¹ Kur'an ve hadisten alınmış bir ibareyi cümleye yerleştirmek anlamında edebî sanata verilen isimdir. İsmail Durmuş, "İktibas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).

⁴² ez-Zümer 39/15.

Ehl-i Beyt hakkında Hz. Peygamber'in zikretmiş olduğu birçok hadis vardır. Bunların bir kısmı yukarıda verilmiş olsa da Uzun Hasan hepsini tavsiyenamesine almamıştır. Uzun Hasan'ın tavsiyenamesinde zikretmiş olduğu hadis-i şerifler şunlardır:

"مَثَلُ أَهْلِ بَيْتِي كَسَفِينَةِ نُوحٍ مَنْ رَكِبَهَا نَجَا وَمَنْ تَخَلَّفَ عَنْهَا غَرِقَ"

"Ehl-i Beyt'im Hz. Nuh'un gemisine benzer. Ona binen kurtulur, geride kalanlar ise boğulur."⁴³

Bu hadis-i şerif kaynaklarda genel manaya etki etmeyecek şekilde farklı lafızlarla yer almaktadır.

Uzun Hasan'ın tavsiyenamesinde iktibas etmiş olduğu hadis-i şerif şudur:

"اطْلُبُوا الْعِلْمَ مِنَ الْمَهْدِ إِلَى اللَّحْدِ"

"Beşikten mezara kadar ilim tahsil ediniz."⁴⁴

Muhaddisler halk arasında çok yaygın olan bu hadis-i şerifin mana açısından doğru olsa da lafız olarak Hz. Peygamber'e ait olmadığı kanaatine sahiptir.⁴⁵ Tabi ki tavsiyenamesinin metninden hareketle bu konuda Uzun Hasan'ın fikrinin ne olduğunu tespit etmek mümkün değildir. Zira o sadece hadis-i şerif olarak bilinen bu sözün bir kısmını iktibas etmiştir.

Birtakım yazarlar Akkoyunluların Şiî olma ihtimalini dillendirmektedir. Kanaatimizce bu görüş tarafgirlik veya dikkatsizlikten kaynaklı olduğu gibi delil ve mesnetten oldukça uzaktır. Akkoyunluların Sünni olduğuna dair onlarca delil zikredilebilir.⁴⁶ Bu delillerin en basiti Uzun Hasan'ın babasının adının Ali dedesinin adının ise Osman olmasıdır. Günümüzde bile Ali Osman ismi Anadolu toraklarında hem tek hem de çift isim olarak kullanılmaktadır. Diğer bir ifade ile isimlerinden bile Sünni oldukları anlaşılan Akkoyunluların Şiî olması ihtimal dâhilinde bile değildir. Şiîlerin ise Osman ismini kullandıkları hiç görülmemiştir. Bunun yanı sıra

⁴³ İbnu Hanbel, *Fedâilu's-Sahabe*, 2:785; Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî et-Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebu İbni Teymiyye, 1415/1994), 3:45.

⁴⁴ Mustafa b. abdillah Hacı Halife Katip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-funûn* (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 1360/1941), 1:52; İsmâil Hakkı Bursevî Bursevî, *Râhu'l-Beyân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1431/2010), 5:274.

⁴⁵ Abdulfettah Ebû Ğudde el-Hanefî el-Halebî, *Kıymetu'z-zemen inde'l-ulema* (Halep: Mektebu'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, 1434/2013), 30.

⁴⁶ Hamidreza Sohrabiabad, *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, "Akkoyunluların Mezhepsel Eğilimleri Üzerine Bir Değerlendirme", (2018), 7-8.

Uzun Hasan'ın irtibatlı olduğu âlimlerin genelde Sünni olması da manidardır.⁴⁷

Uzun Hasan'ın savaş sancağının üzerinde Hz. Peygamber'in adıyla birlikte Hz. Ali'nin adı yazılıdır. Yine aynı şekilde Hasankeyf'te metfun bulunan Uzun Hasan'ın oğlu Zeynel Bey'in türbesi üzerinde de Hz. Ali'nin adı yazılıdır.⁴⁸ Tavsiyenameden de anlaşılacağı üzere Uzun Hasan Ehl-i Beyt sevgisini bir devlet politikası hâline getirmiştir. Ancak bu durum onun ve devletin Şîi olduğu anlamına gelmez. Çünkü Ehl-i Beyt yeryüzündeki bütün müslümanların ortak değeridir. Nitekim İmam Şâfiî bu konuyu şu vurucu beytiyle özetlemiştir:

إِنْ كَانَ رَفُضًا حُبُّ آلِ مُحَمَّدٍ... فَلْيَشْهَدِ الثَّقَلَانِ أَنِّي رَافِضِيٌّ

"Eğer Ehl-i Beyt'i sevmek Şîilik ise;

İnsanlar ve cinler şahit olsun ki bende Şü'ymim"⁴⁹

3. Tavsiyenamenin Arap Dili ve Belagati Açısından Değerlendirilmesi

Tavsiyename nesir şeklinde yazılmış olsa da hemen hemen her satırında aliterasyona benzer ahenkli sesler içermektedir. Klasik bir şekilde ifade edilecek olursa tavsiyenamenin secili kafiyelerle süslendiğini söylemek yerinde olacaktır. Uzun Hasan'ın tavsiyenamesinde seci sanatını en güzel şekilde uyguladığı görülmektedir.

Türkçede aynı anlama gelen kelimeleri art arda söylemek anlatım bozukluğu olarak kabul edilse de Arapçada durum böyle değildir. Bilakis Arapçada cümleyi eş anlamlı kelimelerle söylemek belagat açısından daha etkili bir üslup olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında hacmine göre tavsiyenamenin, fazlaca eş anlamlıların tekrar edilmesi suretiyle vurgu yönünden zengin içerikli olduğu görülecektir.

Genel olarak tavsiyename etkili bir dile sahip olsa da yer yer gramer ve yazım hataları bulundurmaktadır. O dönemde bilgisayar ve benzeri

⁴⁷ Erşahin, "Devlet Dergâh İlişkileri: Hacı Bayram Veli Dergâhı- Akkoyunlu Devleti İlişkileri Örneği", 4.

⁴⁸ Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 1989), 270-274.

⁴⁹ el-Hüseyn b. Ali b. el-Hüseyn Ebu'l-Kâsim el-Vezîru'l-Mağribî el-Vezîru'l-Mağribî, *Edebu'l-Havâs fi'-muhtâr min belâğ'ati kabâilil'-Arab ve ehbârihâ ve ensâbihâ*, thk. Hamed el-Câsir (Riyad: Dâru'l-Yemâme li't-tibaati ve't-tercemeti ve'n-neşr, 1400/1980), 96; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî el-İsfahânî, *Hilyetu'l-evliyâ ve tabekâtu'l-esfiyâ* (Mısır: Matbaatü's-Saâde, 1394/1974), 9:152; Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Yûsuf el-Abdelekânî ez-Zevzenî ez-Zevzenî, *Menâkibu's-Şâfiî li'l- Beyhâkî*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr (Kahire: Mektebetu dâri't-turâs, 1390/1970), 2:71.

teknolojik aletler bulunmadığı gibi silgi de olmadığı için yapılan küçük hataların telafi edilmesi her defasında yeni bir kâğıt temin edilmesini gerektireceği için zordur. Dolayısıyla bu hatalar tavsiyenamenin asaletine gölge düşürecek türden değildir.

Tavsiyename harfler yer yer noktasız olarak yazılmıştır. Bu durum hat ilminin değişimi ve gelişimi ile paralellik arz etmektedir. Dolayısıyla tavsiyename kullanılmış olan hattın o döneme göre gayet güzel olduğunu söylemek yerinde olacaktır. İlerleyen bölümde tavsiyenamedeki Arap dili ve belagatine dair uygulamalara örnekler verilecektir:

Uzun Hasan tavsiyenamesinde âyetten iktibas ederek şöyle demektedir: "كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ" "Kökü yeryüzünde sapasağlam dalları ise gökyüzünde olan ağaç gibidir." Uzun Hasan Ehl-i Beyt'e olan muhabbetini köklü bir ağaca benzetmektedir. Dolayısıyla burada Uzun Hasan teşbih yapmıştır.⁵⁰ "مغروسة في جنان الجنان" "Onların sevgisi kalbimizin derinliklerinde dikilidir" cümlesinde ise cinas⁵¹ vardır. Yine aynı cümlede "kalp" istiare yoluyla toprağa benzetilmiştir.

"ودوحة مودتهم مخضرة من نفحات ينابيع الإخلاص" "Onların aşk ağacı ihlas pınarlarından sulanarak yemyeşildir" cümlesinde ise ihlas suya benzetilerek istiare yapılmıştır. Bunun yanı sıra "دوحة" kelimesi normal ağaçtan çok daha büyük ağaca denir. Dolayısıyla ilk önce "كشجرة" deyip daha sonra "دوحة" demesi de belagat ilmi açısından mübalağa sanatı içermektedir.

"فجعل محبتهم لمن اتقاه فيها يسأل" ⁵² "âyet-i kerîmesiyle" "فجعل محبتهم لمن اتقاه فيها يسأل" "إن جوامع هممنا العالية" "سؤال إلى الله" "سؤال إلى الله الزلفى" cümlesi ile "وبواعث هممنا المتعالية" cümlesinin sonlarında seci vardır.⁵³ Doğrusu tavsiyename en fazla uygulanan edebi sanat secidir.

"وإيمانهم قواعدهم اليقين" "İmanın temellerini atan" derken iman istiare yoluyla temelleri atılan bir binaya benzetilmiştir. "والتشبيث بأذيانهم" "eteklerine yapışmak" ifadesi aşırı derecede hürmet etmekten kinayedir.

"افتحار" kelimesi mahzup bir mübtedânın haberidir. "في محكم كتابه" cümlesinde sıfat mevsufuna izafet edilmiştir. "يسأل إلى الله" cümlesinde "إلى" harf-i cerine gerek yoktur. Çünkü "سأل" fiili harf-i cersiz kullanılır. Nitekim;

﴿وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ ۖ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ ۖ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ﴾

⁵⁰ ed-Dusûkî, *Hâşiyetu'd-Dusûkî*, 3:391; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 238.

⁵¹ es-Subkî, *Arûsu'efrâh*, 2:287; el-Hanefî, *el-Etvel*, 1:133.

⁵² eş-Şûrâ 42/23.

⁵³ es-Subkî, *Arûsu'efrâh*, 2:299; el-Hanefî, *el-Etvel*, 1:288.

“Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınum. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm. O hâlde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler.”⁵⁴ âyetinde de görüldüğü üzere bu fiil harf-i cersiz kullanılmaktadır.

“والحمد لله على ما أولانا من الآلاء المتواليات” cümlesinde “الآلاء” kelimesinin sıfatı olan “المتواليات” kelimesi çoğul olarak getirilmiştir. Genel geçer kural “akılsız çoğullar tekil müennes hükmündedir” şeklinde olsa da bu kullanım da Arap dili ve belagati açısından fasihtir. Nitekim hadis-i şeriflerde, klasik metinlerde ve birçok Arap Şiirinde bu kullanım yaygın bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.⁵⁵

“البيضاء” ile “الغراء” kelimeleri “أبيض” ve “أغر” şeklinde müzekker formatında olmaları gerekir. Çünkü kendilerinden önce müzekker kelimeler geçmiştir. Sıfat mevsuf uyumu açısından bu doğru değildir. “يلقى إليهم” cümlesinde “إلي” harf-i cerrine gerek yoktur. Çünkü “يلقى” fiili harf-i cersiz kullanılır.⁵⁶ “هذا سق/صك الخاقان” cümlesinde “صك” ve “الخاقان” kelimeleri yanlış yazılmıştır.⁵⁷ “ولا يعرضوهم بما لا واجب عليهم” cümlesinde “تعرض” fiili yanlış yazılmış ve ba ile kullanılmıştır. Aslında “ولا يعرضوهم لما لا واجب عليهم” şeklinde olması gerekirdi. Doğrusu o kadar belagete hâkim olan birinin böyle basit hatalar yapması söz konusu değildir. Kanaatimizce bu hataların sehven olması kuvvetle muhtemeldir.

3.1. Tavsiyenamenin Edisyon Kritiği

لا يخفى على كل ذي رأي صائب وفكر ثاقب: أن الله تعالى فضل أهل بيته على سائر الأنام، واحتباهم؛ وقال في محكم كتابه: ﴿قُلْ لَأَسْأَلَنَّكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى﴾ فجعل محبتهم لمن اتقاه فيها يسأل إلى الله الرزقي. فوجب على كافة ودائع الخالق وقاطبة الخلائق إجلال وتعظيم أهل البيت وإكرامهم والتشبيث بأذيالهم واحترامهم. وقال صلى الله عليه وسلم ما غرب وشرق «مثل أهل بيتي كسفينة نوح من ركبها نجا، ومن تخلف عنها غرق»؛ ولا شك أن إجلاله تعالى شأن السادة العظام وارتقاء مكان النقباء الكرام الذين هم سالكون مسالك الدين ومؤسسون قواعد اليقين مستحدين لبقاء الدولة الأبدية ومستحلبين لاستبقاء السعادة السرمدية.

وبحمد الله تعالى ومنه: إن جوامع هممتنا العالية، وبواعث نهمتنا المتعالية من المهدي إلى اللحد مصروفة على محبة أولاد سيد المرسلين وتودد أهل بيته الطيبين والطاهرين. وشجرة محبة العترة الطاهرة التي كانت أصلها ثابت وفرعها في السماء مغروسة في جنات الجنان، ودوحة مودتهم مخضرة من نفحات بنايع الإخلاص محروسة عن طوارق الحدائث وتلك هي الوسيلة العظيمة لنيل الدرجات والذريعة الكبرى لحصول المقاصد والحاجات.

والحمد لله على ما أولانا من الآلاء المتواليات ابتناء على هذه المقدمات واعتناء بشأن إشاعة المبررات. لما قدم لنا السادة العظام والأشراف الفخام افتخار وأعظم السادات من الأنام العظام وأماجد النقباء في الأنام ذوو المنجد الظاهر والعلا الباهر صاحب النسب البيضاء الأحمدي والنسب الغراء المحمدي السيد الشريف المنيف شمس الدين محمد بن السيد علي، والسيد العظيم الفخيم

⁵⁴ el-Bakara 2/186.

⁵⁵ el-Esedî Ebu'l-Beka Muvaffakuddin Yaiş b. Ali Muhammed el-Halebi, *Şerhu'l-Mufassal* (Mısır: İdâretu't-Tibâ'ati'l-Muniriyye, ts.), 2:351; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. İsa el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî ala Elfiyyeti İbni Mâlik* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1:120.

⁵⁶ Ömer, *Mucemu'l-luğati'l-Arabiyyeti'l-muasıra*, 3:1769.

⁵⁷ Ömer, *Mucemu'l-luğati'l-Arabiyyeti'l-muasıra*, 3:1813.

شهابُ الدين أحمدُ بنُ السيدِ ثابتٍ، والسيدُ بدرُ الدينِ حسينِ بنِ السيدِ أحمدَ المدنيِ أعلى اللهُ تعالى شأنَ سيّارهم حينَ مجيئهم من البلدة المقدسة والمدينة المتركة أعني مرقدَ رسولِ الله صلى اللهُ عليه وسلم تلقينا إقدامهم الشريف بما ينبغي من مراسم التجميل والتعظيم ولوازم الترحيب والتكريم، والتقينا إليهم بالإنعام والإكرام والإحسان والاحترام عدد ما يترى من أنعم اللهُ علينا والعطايا من آلائه بين يدينا. فلينبغي لكل من يلقى إليهم السادة المشارة إليهم من أولاد النجباء الكرام والأمرء الشرفاء العظام والسادات الفخام وقضاة الأنام وولاة الأنام والخواص والعوام في ممالك الإسلام أن يعزروهم ويعظموهم ويكروموهم ويلقوا إقدامهم بالإحسان والضيافة وعد ذلك من منن الله تعالى عليهم والكرامة ولا يزاخموهم ولا يتعرضوهم بما لا واجب عليهم من التكليف.

ومن أتى خلاف ما أمرنا فهو يوم القيامة من الخاسرين وفقنا الله بأمثال تلك المبررات، وهدانا إلى سبيل الخيرات، إنه منزل البركات، وواهب الدرجات. والحمد لله أولا وآخرا، والصلاة على محمد ظاهرا وباطنا، وسلم تسليما كثيرا كثيرا، أبدا دائما، وهو بالعرس العالي أعلاه وحلده فعالة.

في ثاني عشر صفر، ختم بالخير والفتح والظفر، سنة خمس وسبعين وثمانمائة. رب اختتم بالخير والعافية.

ملك الممالك

موضع مهر خاقان

موضع مهر مير ديوان

موضع مهر وزراء

هذا سق/صك الخاقان السلطان المرحوم حسن بيك

أوزون حسن بكه عائددر همدانده وريلمشدر.

رسالة الحسن بن علي بن أمير يلق عثمان بيك، موقوفة ندرها مولانا كوكجة

3.2. Tavsiyemenin Tercümesi

İsabetli görüşü ve keskin düşüncesi olan herkes gayet iyi bilir ki Allah Teâlâ, Ehl-i Beyt'i bütün insanlardan üstün kılmıştır. Nitekim muhkem kitabı Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur: *"De ki: Ben buna (yaptığım tebliğ görevine) karşılık sizden, akrabalıktan doğan sevgiden başka bir ücret istemiyorum."*⁵⁸ Bu âyet-i kerîmede Allah Teâlâ, Ehl-i Beyt'e muhabbet konusunda kendisinden sakınan ve zat-ı ulûhiyetine yakınlaşmak isteyen müminlere, bunun yolunu açıkça belirtmiştir. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın yaratmış olduğu bütün mahlûkatın Ehl-i Beyt'e saygıda kusur etmemesinin, hatta onların eteklerine sarılmasının gereği ortaya konulmuştur.

Hz. Peygamber, (Allah Teâlâ ona ay doğup battığı sürece salât-ı selam ylesin) hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur: *"Ehl-i Beyt'im Hz. Nuh'un gemisine benzer. Ona binen kurtulur, geride kalanlar ise boğulur."*⁵⁹ Hiç şüphe yok ki Allah Teâlâ'nın, dini ayakta tutan, imanın temellerini atan ulu

⁵⁸ eş-Şûrâ 42/23.

⁵⁹ Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî İbn Kesîr, *Câmiu'l-mesânîdi ve's-süneni'l-hâdî liekvemi senen*, thk. Abdulmelik b. Abdullah ed-Dehîş (Beyrut: Dâru Hıdır li't-tibâati ve'n-neşri ve't-tevzî', 1419/1998), 9/394; Ebu'l-Hasen Nuru'd-dîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman el-Heysenî, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, thk. Hüsami'd-dîn el-Kudsî (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994), 9/168.

seyitlerin şanını yüceltmesi, soylu şeriflerin azamet sahibi olduğunu özellikle vurgulaması, onları sevmenin, ebedî devletin bekası ve bitmez tükenmez mutluluğun kapısı olduğu gerçeğini göstermektedir.

Allah Teâlâ'ya hamdolsun ki lütfu keremiyle beşikten mezara kadar peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed'in evlatlarına olan sevgimiz, onun Ehl-i Beyt'ine beslediğimiz muhabbetimiz konusunda himmetimiz âli ve aşkımız sonsuzdur. Hz. Peygamber'in pak ailesine olan sevgi ağacımızın kökü yerde sabit, dalları gökyüzünde ve muhabbetleri gönlümüzün en derinliklerindedir. Onlara beslediğimiz aşk ağacı, samimiyet pınarlarının çağlamasıyla her zaman yemyeşildir ve yeryüzünde ne olursa olsun her şeyden korunmuş olarak tazeliğini yitirmeyecektir. Hiç şüphesiz yüksek derecelere nail olmanın, amaçları ve ihtiyaçları temin etmenin en büyük vesilesi Ehl-i Beyt'e muhabbet beslemekten geçer.

Yukarıda bahsi geçtiği üzere bize Ehl-i Beyt'i sevdiren, onlara iyilik yapmayı tamim etme fırsatını bahşeden ve bu konuda ardı kesilmeyen nimetlerini bizden esirgemeyen Allah Teâlâ'ya sonsuz hamdolsun. Ulu seyitler, yüce şerifler, kâinatın en büyük önderleri, mahlûkatın en asil şereflipleri, hiç batmayan şan, görkemli ihtişam sahibi Hz. Ahmed'in ak soyu, Hz. Muhammed'in pak nesebi azametli seyit ve şerif Şemsüddîn Muhammed b. es-Seyyid 'Ali, büyük seyit Şihâbüddîn Ahmed b. es-Seyyid Sabit ve Seyit Bedrüddîn Hüseyin b. es-Seyyid Ahmed el-Medenî'ye (Allah onların kabilelerinin şanını yüceltsin) hizmet etmek bizim için iftihar kaynağıdır.

Yukarıda adı geçen seyit ve şerifler, kutsal beldeden, mübarek şehirden (Hz. Peygamber'in yattığı yeri Medîne-i Münevvere'yi kastediyorum) gelip bizi şerefleendirince onlar için görkemli bir karşılama töreni düzenledik. Allah Teâlâ'nın bahşettiği nimetlerle kendilerine ihsan ve ikramda bulunduğumuz gibi onlarla hoşbeş ettik ve zatıalilerine saygıda asla kusur etmedik.

Binaenaleyh İslâm memleketlerinde bahsi geçen seyitlerle karşılaşan bütün asil insanların evlatları, haşmetli, azametli emirler, ulu önderler, valiler, kadılar, özel statüye sahip kimseler ve sıradan olan herkes onlara destek olma, saygı gösterme ve ikramda bulunma hususunda asla kusur etmesin! Onların gelişini herkes ihsan ve misafirperverlikle karşılayıp bunu Allah Teâlâ'nın bir lütfu olarak görsün! Yine aynı şekilde kimse onlara zahmet vermesin ve görevleri olmayan şeyleri onlardan istemesin!

Her kim emrettiğimizin aksini yaparsa kıyamet gününde kesinlikle kendisi hüsrana uğrayacaktır! Allah bizi bu iyiliklere benzer güzel işler yapmaya muvaffak eylesin ve bizi hayır yoluna erdirdirsin. Zira O, bereketleri indiren ve dereceler bahşedendir. Her şeyin başında ve sonunda Allah

Teâlâ'ya hamdolsun. Hz. Muhammet'e hem gizli hem de aşikâr salat-u selam olsun. Allah Teâlâ onun izzetli şanını yüceltsin ve yaptığı güzel işleri ebedi kılsın.

Bu tavsiyename sekiz yüz yetmiş beş yılı safer ayının on ikisinde (Allah Teâlâ bu ayı hayır, fetih ve zaferlerle bitirmeyi nasip etsin) mühürlenmiştir. Rabbim akıbetimizi hayırla ve afiyetle mühürle.

Hakan mührünün yeri

Ülkelerin sultanı

Mir-i divanın mühür yeri

Divanın Mühür yeri

Vezirlerin mühür yeri

Vezirlerin mühür yeri

İşbu belge merhum ulu Hakan Sultan Hasan Bey'e aittir.

Uzun Hasan beye aittir. Hemedan'da verilmiştir.

Hasan b. Ali b. Emir Yülük Osman beyin tavsiyenamesidir. Mevlana Gökçe tarafından vakfedilmiştir.

Yukarıda geçen kayıtlar tavsiyenamenin arkasında ve sağında yer almaktadır. Tavsiyenamenin tümü Arapça olmakla birlikte sadece "Uzun Hasan beye aittir. Hemedan'da verilmiştir." ifadesi Türkçe yazılmıştır.

Sonuç

On beşinci yüzyılda yaşamış Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın Arapça kaleme alınmış olan tavsiyenamesi Türk hakanlarının Ehl-i Beyt'e ne kadar hürmet ettiğini göstermesi bakımından araştırmaya değer bir konudur. Uzun Hasan'ın kendisinin, devletinin en yüksek kademesinde yer alan emir ve vezirlerinin imzasını taşıyan bu tavsiyenamesi, o dönemde Ehl-i Beyt'e saygı gösterilmesinin bir devlet politikası hâline geldiğini kanıtlamaktadır. Diğer bir ifade ile Uzun Hasan, devletinde yaşayan müslümanlara Ehl-i Beyt sevgisinin dini bir vecibe olduğu gerçeğini resmi bir genelge şeklinde yayımlatmıştır. Hiç şüphesiz Akkoyunlular devletinde Ehl-i Beyt sevgisi bu belge ve benzeri uygulamalarla yasal boyut kazanmıştır. Nitekim bunun yanı sıra Uzun Hasan bayrağının üzerine de Hz. Ali'nin ismini yazdırtmıştır. Bu durum onun Ehl-i Beyt sevgisini aşırı derecede önemseydiğini göstermektedir. Zira toprak bütünlüğünü sağlayan ve vatan birliğini simgeleyen sancağına dahi Hz. Ali'nin adını yazdırması onun devletinin bu konudaki hassasiyetini göstermesi bakımından gayet önem arz etmektedir. Yine aynı şekilde oğlu Zeynel beyin türbesi üzerinde de Hz. Ali'nin adının nakşedildiği tespit edilmiştir. Kısacası o, Ehl-i Beyt sevgisini bir ülkü hâline getirmiş, milli kimlik meselesi olarak algılamış ve bu konuda yasal kuralları ihdas etmiştir.

Çalışmada Arap dili ve belagati açısından da değerlendirilmesi yapılan tavsiyenamenin edebi sanatlar yönünden oldukça zengin olduğu görülmüştür. Harekesiz ve bazı yerlerde noktasız olarak yazılan tavsiyenamenin dönemine göre gayet güzel bir şekilde kaleme alındığı kanaatine varılmıştır. Ancak bazı yerlerde Arap dili ve gramerine uymayan ifadeler tespit edilmiştir. Kanaatimizce bu küçük yanlışlar el yazısı ile yazılan belgelerin ortak sorunu olup müstensih hatası olarak değerlendirilmektedir. Bu basit hatalar zaten tavsiyenamenin edebi üslubuna gölge düşürecek türden değildir. Dolayısıyla günümüzde sahip olunan teknolojik imkânların o gün bulunmaması bile eski eserlerde bu tür hatalarının mazur görülmesine yetecek niteliktedir.

Ek: Tavsiyenamenin Suretleri

Kaynakça

- Akkâd, Abbâs Mahmud. *Fâtimatü'z-Zehrâ' ve'l-Fâtımiyyûn*. Kahire: Nahdat Mısr li't-tıbbâati ve'n-neşri ve't-tevzî', 5. Basım, 1427/2006.
- Akman, Mehmet. *Osmanlı Hukukunda Kardeş Katli Meselesi*. Marmara Üniversitesi, 1995.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ'. *Meâlimü't-Tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân (Tefsîru'l-Beğavî)*. thk. Abdurrezzak el-Mehdî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/1999.
- Bursevî, İsmâil Hakkı Bursevî. *Rûhu'l-Beyân*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1431/2010.

- Buzpınar, Tufan. “Nakîbuleşrâf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî. *el-Bursân ve'l-urcân ve'l-umyân ve'l-hûlân*. Beyrut: Dâru'l-cıyl, 1410/1989.
- Dineverî, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe. *Uyunu'l-ahbar*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418.
- Durmuş, İsmail. “İktibas”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/52. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Dusûkî, Muhammed b. Arefe. *Hâşiyetu'd-Dusûkî alâ muhtasari'l-meânî li Sadeddîn et-teftâzânî*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1440/2018.
- Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kasım b. Muhammed b. Beşşâr. *ez-Zâhir fi meânî kelimâti'n-nâs*. thk. Hâtim Salih ed-Dâmin. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992.
- Erşahin, Seyfettin. “Devlet Dergâh İlişkileri: Hacı Bayram Veli Dergâhu-Akkoyunlu Devleti İlişkileri Örneği”. Ankara: Kalem Neşriyat, 2017.
- Eşmûnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. İsa. *Şerhu'l-Eşmûnî ala Elfiyyeti İbni Mâlik*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Genç, Vural. “Timur'u Geçmek: Akkoyunluların Osmanlılara Karşı Üstünlük İddiaları”.
- Halebî, Abdulfettah Ebû Ğudde el-Hanefî. *Kıymetu'z-zemen inde'l-ulema*. Halep: Mektebu'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, 10. Basım, 1434/2013.
- Halebî, el-Esedî Ebu'l-Beka Muvaffakuddin Yaiş b. Ali Muhammed. *Şerhu'l-Mufassal*. Mısır: İdâretu't-Tıbbâ'ati'l-Munîriyye, ts.
- Hanefî, İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh İsâmuddîn. *el-Etvel şerhu telhîsi miftâhi'l-ulum*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1440/2018.
- Hâşimî, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ. *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî*. thk. Yûsuf es-Sumeylî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1421/2000.
- Herevî, b. el-Ezherî Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-Luğa*. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsî'l-Arabî, 2001.
- Heysemî, Ebu'l-Hasen Nuru'd-dîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman. *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*. thk. Hüsâmü'd-dîn el-Kudsî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994.

- Hümbetoğlu, Necefli Tevfik. *Azerbaycan Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletleri*. Azerbaycan Milli İlimler Akedemisi Tarih Enstitüsü, 2012.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî. *Câmiu'l-mesânîdi ve's-süneni'l-hâdî liekvemi senen*. thk. Abdulmelik b. Abdullah ed-Dehîş. 10 Cilt. Beyrut: Dâru Hıdr li't-tibâati ve'n-neşri ve't-tevzî', 2. Basım, 1419/1998.
- İbnu Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî. *Cemheretu'l-Luğa*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, ts.
- İbnu Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Musannef li'bni Ebî Şeybe*. thk. Sad b. Nâsır b. Abdilaziz Ebû Habîb eş-Şesrî. 25 Cilt. Arabistan: Dâru kunûzi İşbilya li'n-neşri ve't-tevzi, 1. Basım, 1436/2015.
- İbnu Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Fedâilu's-Sahabe*. thk. Vasiyyullâh Muhammed Abbâs. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983.
- İbnu Hanbel, eş-Şeybani Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *Musnedu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*. Beyrut: Muessesetü'r-Risale, ts.
- İbnu Manzur, Muhammed b. Mukrem b. Ali Ebu'l-Fadl Cemaluddin. *Lisanu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdir, 3. Basım, ts.
- İbnu'l-Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdu'l-Mesîr fi ilmi't-tefsîr*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422/2001.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetu'l-evliyâ ve tabekâtu'l-esfiyâ*. 10 Cilt. Mısır: Matbaatü's-Saâde, 1394/1974.
- İsmailzade, Mirza Resul. "Uzun Hasan Devrinde Toplanmış Kur'an-ı Kerim'in Türk Dillerine Tercümesi". İzmir: O.R.B Organizasyon, 2004.
- Katip Çelebî, Mustafa b. Abdillâh Hacı Halife Katip Çelebî. *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-funûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsî'l-Arabî, 1360/1941.
- Kırkıl, Emir. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*. "Çağının Meşruyet Kavramları Işığında Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan".
- Koç, Haydar. *Fatih Dönemi Osmanlı Akkoyunlu İlişkileri*. Gazi Üniversitesi, 2007.
- Kurtubî, b.Ferah el-Ensârî el-Hazrecî Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebîbekr. *el-Camiu li Ahkami'l-Kuran*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Basım, ts.

- Mağribî, el-Hüseyn b. Ali b. el-Hüseyn Ebu'l-Kâsim el-Vezîru'l-Mağribî el-Vezîr. *Edebu'l-Havâs fi'-muhtâr min belâğ'ati kabâili'l-Arab ve ehbârihâ ve ensâbihâ*. thk. Hamed el-Câsir. Riyad: Dâru'l-Yemâme li't-tibaati ve't-tercemeti ve'n-neşr, 1400/1980.
- Mukâtil, Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî. *Tefsîru Mukatil b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. Beyrut: Dâru ihyai't-turâsi'l-arabî, 1. Basım, 1423/2002.
- Müslim, b. el-Haccac el-Kuşeyrî Ebu'l-Hasen. *Sahihu Muslim*. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Nuveyrî, Ahmed b. Abdilvehhab b. Muhammed el-Kureşî Şihâbuddîn. *Nihayetu'l-ereb fi funûni'l-edeb*. Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, ts.
- Ömer, Ahmed Muhtar Abdulhamid. *Mucemu'l-luğati'l-Arabiyyeti'l-muasıra*. Beyrut: Alemu'l-Kütüb, 1429/2008.
- Öz, Mustafa. "Ehl-i Beyt". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özcan, Ahmet. "Uzun Hasan Kanunları ve Osmanlı Dönemine Yansımaları". Sohrabiabad, Hamidreza. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*. "Akkoyunluların Mezhepsel Eğilimleri Üzerine Bir Değerlendirme".
- Subkî, Ahmed b. Ali b. Abdilkâfi Ebû Hâmid Behâuddîn. *Arûsu'-efrâh fi şerhi telhîsi'l-miftâh*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye li't-tibaati ve'n-neşr, 1. Basım, 1423/2003.
- Sümer, Faruk. "Akkoyunlular". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 270-274. TDV Yayınları, 1989.
- Sümer, Faruk. "Uzun Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 42. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *Tefsîru'l-İmâm eş-Şâfiî*. thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferrân. 3 Cilt. Arabistan: Dâru't-Tedmuriyye, 1. Basım, 1427/2006.
- Şenol, Asiye. *Osmanlı-Safevi İlişkileri ve Çaldıran Savaşı*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ts.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mucemu'l-Kebîr*. thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebu İbni Teymiyye, 2. Basım, 1415/1994.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Ğâlib. *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân (Tefsîru't-Taberî)*. thk. Abdullah b. Abdu'l-

- Muhsin et-Turkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hicr li't-Tıbaati ve'n-Neşri ve'l-İ'lân, 1. Basım, 1422.
- Teymî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe. *Tefsîru Yahya b. Sellâm*. thk. Hind Şelebî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1425/2204.
- Tihriânî, Ebûbekr. *Kitâb-ı Diyârbekriyye*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. Mısır: Şeriketu mektebeti ve matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1395/1975.
- Uzun Hasan, Akkoyunlu Sultanı. "Sadattan Şemseddin Mehmed bin Ali, Şehabeddin Ahmed bin Sabit ve Bedreddin Hasan bin Ahmed Medeni'ye, Akkoyunlu Sultanı Hasan Bey tarafından verilen tavsiyenamenin sureti", 12 Şubat 875. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, AE.SMMD.II., 1-45.
- Woods, John E. *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*. çev. Sibel Özbudun. İstanbul: Milliyet Yayınları, ts.
- Yıldız, Murat Kaan. *İtalyan Seyyahlarına Göre Akkoyunlu- Osmanlı İlişkileri ve Türkmenler*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2019.
- Yılmaz, Murat. *Bizans Kaynaklarına Göre Ankara Savaşı*. Dokuz Eylül Üniversitesi, 2016.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Siyeru a'lami'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaud - Komisyon. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405.
- Zevzenî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Yûsuf el-Abdelekânî. *Menâkibu's-Şâfiî li'l- Beyhakî*. thk. es-Seyyid Ahmed Sakr. Kahire: Mektebetu dâri't-turâs, 1. Basım, 1390/1970.